

POGLAVLJE 1

PROBLEMI EKONOMSKOG I DRUŠTVENOG RAZVOJA SRBIJE

Božo Drašković¹
Zvonko Brnjas²

Apstrakt

Na temeljima neoliberalne doktrine u Srbiji u poslednjih nešto više od deceniju i po, vodi se ekonomska politika deregulacije, liberalizacije i privatizacije. Osnovni postulati tog teorijskog koncepta su: slobodno samoregulišuće tržište, slobode pojedinca da kumulira i raspolaže bogatstvom, automatizam tržišne regulative kao ključnog faktora ekonomskog rasta i razvoja. Neoliberalna ekonomska politika svodi uloge države na čuvara pravnog poretka krupnog kapitala kao apsolutne privatne svojine, garanta ugovora i stvaraoca ambijenta za nesmetano bezgranično funkcionisanje slobodnog tržišta. Slobodno tržište dvojako utiče na ekonomski rast i razvoj. U periodima ekonomskog progresa, disperzije vlasničkih prava i tehnoloških inovacija, konkurentno tržište predstavlja skoro savršen mehanizam racionalne alokacije resursa. Na drugoj strani, tržište ima sklonost da generiše stvaranje monopola a time i nejednakosti, pa ekonomski rast i razvoj usporava i dolazi do ekonomskih kriza. Kao i u slučaju tržišta, i država može imati ili ima dvojak uticaj na ekonomske tokove. U pojedinim fazama razvoja država se pojavljuje kao generator ekonomskog rasta i razvoja, a u okolnostima kada se slobodno tržište nalazi u ekspanziji pojavljuje se kao faktor koji ga ograničava. U istorijskom horizontu, pokazuje se to da je nezamenjiva uloga države u sprečavanju i otklanjanju posledica ekonomskih kriza. Ekstremni rast nejednakosti u bogatstvu i dohociima generiše rast socijalnih nejednakosti u zadovoljavanju civilizacijskih potreba za obrazovanjem i zdravstvenom zaštitom. Empirijski pokazatelji rezultata vođene ekonomske politike u Srbiji, ukazuju na neodrživ rast siromaštva, niskih dohodaka i ugroženosti pojedinih socijalnih grupacija stanovništva. Nesklad između „pozitivnih“ rezultata finansijske i budžetske

---

¹ Božo Drašković, redovni profesor, Institut ekonomskih nauka, Beograd, e-mail: bozo.draskovic@ien.bg.ac.rs

² Zvonko Brnjas, redovni profesor, Institut ekonomskih nauka, Beograd, e-mail: zvonko.brnjas@ien.bg.ac.rs

stabilizacije i neuspeha u rešavanju socijalnih problema društva u budućnosti će predstavljati ključno polje za razmatranja praktične ekonomske politike.

Ključne reči: ekonomija, neoliberalizam, ekonomski razvoj, država, tržište, slobode, nejednakosti

UVODNE TEORIJSKO METODOLOŠKE NAPOMENE

Ekonomska nauka, pre svega savremena politička ekonomija, muku muči sa definisanjem sadržaja pojedinih kategorija i njihovim uzajamnim odnosima. Ekonomisti su se u minulim decenijama sve više specijalizovali u uskim oblastima nauke, pri tome je istovremeno došlo do opadanja celovitog pristupa kompleksnim pitanjima socijalnih odnosa koji nastaju povodom ekonomskog razvoja. Primera radi jedan od problema u primeni kategorijalnog aparata odnosi se na pojam i sadržaj pojma profit, a da se istovremeno zapostavlja pitanje društvenih odnosa u vezi sa stvaranjem profita. Na prvi pogled kada se razmatra ova kategorija sama za sebe nema ništa spornog, ona je u tehničkoj računovodstvenoj interpretaciji precizno definisana kao razlika prihoda i rashoda. Tu se u savremenoj ekonomskoj nauci rasprava u vezi sa sadržinom pojma profit završava. Međutim, problem je daleko složeniji, u odnosu na savremenu redukcionističku interpretaciju sadržine ovog pojma. Savremena i dominantna interpretacija sadržaja ovog pojma svodi se na profit kompanija, što takođe nije sporno. Međutim, razumevanje neto profita samo i isključivo kao dobiti koje pripada kompanijama zamagluje socijalnu suštinu profita. Pod profitom se podrazumeva razlika između kompanijskih prihoda i troškova, pa sledi da kompanije stvaraju profit, nezavisno od svojinskih prava kako nad proizvodnim kapitalom, tako i u odnosu na institucionalne (društvene) odnose u kojima se vrši proizvodnja. U navedenom pristupu se ne vidi da profit nije samo obračunsko računovodstveno i tehničko pitanje, već je i prevashodno društveni odnos. Daleko je od očiju kritičkog posmatranja skrivena suština po kojoj profit zapravo ne „pripada“ kompanijama, u njima se on proizvodi, proračunava i evidentira. Kompanije su samo medijator u kojima se nalaze proizvodni resursi, zapravo „crna kutija“ u kojoj se stvara viška nove vrednosti koji se potom iskazuje kao profit. Uzajamna uslovljenost stvaranja viška vrednosti i njegovog pretvaranja u profit u savremenoj ekonomskoj nauci se izgubila. U suštini profit ima svoju skrivenu neraskidivu povezanost sa stvaranjem viška vrednosti. Kada se višak vrednosti pretvori u profit, ovaj uvek pripada pojedincima – fizičkim licima, koji vlasnički stoje iza tih kompanija. Savremena ekonomska teorija pod dominantnim uticajem

doktrine neoliberalizma upravo napred navedenu suštinsku vezu između viška vrednosti, profita i raspolaganja profitom zamagljuje.

Teorijski koncept zasnovan na neoliberalnoj ekonomskoj paradigmi zamaglio je, učinio ih nebitnim za ekonomsku teoriju, niz pitanja klasične političke ekonomije, među kojima smatramo da su relevantna sledeća: stvaranja robne vrednosti i viška vrednosti, eksploatacije, pitanja raspodele dohodaka i bogatstva, svojine i njene ekonomske i socijalne funkcije, kritičke analize tržišta kao društvenog odnosa umesto slobode tržišta svedenog na vrhovno božanstvo, „skrivenu ruku“ samoregulacije, kojoj se kao višoj sili klanjamo. Tržište se implicite interpretira kao viša sila, kao božanska moć, pri čemu se gubi iz vida da se radi o društvenom odnosu, o društvenoj tvorevini, koja ima „moć“ upravljanja i kojom se može i upravljati.

Posmatranje, analiza i dešifrovanje složenih ekonomskih zakonitosti usko su povezane sa posmatranjem ekonomskih tokova kao sastavnog dela širih društvenih tokova, koji su sa ekonomskim tokovima isprepletani, uzajamno uslovljeni. Definisanje fokusa analize, pa i sama interpretacija pojedinih nalaza u ekonomskoj nauci nije neutralna. Ona često zavisi od ubeđenja, porekla ili vrednosnih stanovišta samih autora. Preovlađujuće ekonomske doktrine ne retko se nalaze u osnovi vladajućih društvenih ideologija na čijim osnovama se konstituišu odgovarajuće društvene institucije, sistemi i poredci. Menjanje dominantnih ekonomskih doktrina u određenim vremenima menja i društvene institucije. I obrnuto, uspostavljene društvene institucije teže da za sebe obezbede podršku odgovarajućih ekonomskih doktrina. U našoj bližjoj istoriji to se dešavalo tako što je institucionalizacija modela društvenog samoupravljanja u svojoj osnovi imao ekonomsku doktrinu društvene svojine i društvene raspodele dohodaka i bogatstva. Na neoliberalnoj ekonomskoj doktrini dominantne uloge privatne svojine i tržišne samoregulative uspostavljaju se drugačije društvene institucije u odnosu na one koje su im prethodile.

Navešćemo ovde kratko par primera kako socijalna pripadnost utiče na konstituisanje ekonomskih pogleda, koji potom bivaju ugrađeni u sisteme društvenih poredaka koji se na njima baziraju. Prvi primer je vezan za Vilfreda Pareta, ekonomist i sociolog iz druge polovine XIX veka, francusko – italijanskog plemićkog porekla, koji je u ekonomskoj teoriji poznat i kao tvorac „Pareto optimuma“. U pojednostavljenoj interpretaciji „Pareto optimum“ je stanje promena u društvu prihvatljivo ukoliko poboljšanje stanja nekog pojedinca ne proizvodi promenjeno stanje ili pogoršanje stanja drugog pojedinca. Svakako

princip se odnosi na poboljšanje stanja pojedinih društvenih grupa u odnosu na stanje drugih društvenih grupa.

Malo je poznata druga, makijavelistička strana Paretovog pristupa nauci i naučnom saznanju Vilfreda Pareta. On zastupa stanovište da u društvenim naukama postoji suštinska razlika između onog što je stvarna naučna istina od onog što treba interpretirati, a to što interpretiraju je zapravo laž. Profesori podučavaju lažno, uprkos tome, smatra Pareto, da profesori treba da istraju u toj laži, „jer je to jedina stvar koju bi puk uopšte mogao da razume, pošto bi podučavanje o istini bilo kobno za svaki društveni poredak.“³ Za razliku od Marksa koji je u *Komunističkom manifestu*, tvrdio da je istorija ljudskog društva, istorija klasnih borbi, Pareto smatra da je „istorija ljudskih društava...sukcesija aristokratija..“⁴ odnosno sukcesija elita.

Ekonomska teorija i ekonomska istraživanja ne treba da se bave pitanjima uzajamne povezanosti proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje, raspodele bogatstva i dohodaka, jer to i nisu predmeti ekonomske nauke smatra nobelovac sa univerziteta u Čikagu, Robert Lukas. On ide tako daleko da tvrdi: „Od svih tendencija štetnih za zdravu ekonomiju, najzavodljivije i najštetnije jeste fokusirati se na pitanje raspodele.“⁵

Savremena ekonomska teorija, odnosno njeni akteri i sledbenici danas su se doktrinarno podelili zauzimajući oprečna teorijska, a sve češće i vrednosno definisana opredeljenja na ekonomske liberale i ekonomske protivnike liberalizma, na zagovornike globalizma i svemoćnog tržišta, kao i na kritičare neoliberalizma i globalističkog tržišta.

Doktrinarne razlike i kontroverze uvek se sučeljavaju sa stvarnošću, sa ekonomski merljivim vrednostima i pokazateljima stanja jedne ekonomije i njegovog društva. U empirijskoj ravni statističkih podataka kao merila ekonomskih trendova u obliku bezosećajnih brojki sadržani su odgovori u vezi sa pitanjima: nejednakosti, siromaštva, socijalnih razlika. Imajući to u vidu, a da rad ne bi po sadržaju bio više

---

³ Videti: Branko Milanović, *Bogataši i siromasi, kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2012. str. 80 i 182

⁴ Vilfredo Pareto, *Manual of Political Economy*, New York, Augustus M Kelley, 1971. str. 312. Citirano prema Branko Milanović, *Bogataši i siromasi, kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*, Službeni glasnik, Beograd 2012, str. 81.

⁵ Robert Lukas, *The Industrial Revolution: Past and Present*, 2003. Annual Report Essay, Federal reserve Bank of Minneapolis.

doktrinarnog karaktera u posebnom delu ovog rada interpretirana su neka od, po našem mišljenju, relevantna pitanja.

TRŽIŠTE I DRŽAVA

U tranzicionim zemljama ekonomske funkcije države se svode na odumiranje državnog sektora, vođenje fiskalne, politike, odnosno budžetske politike kontrole deficita i praćenje monetarne politike koja je pod uticajem samoregulišućeg finansijskog tržišta, odnosno privatnog bankarskog sektora. Sve ostalo je pod „kontrolom“ krupnog privatnog realnog i finansijskog sektora koje se ponaša saglasno „samoregulišućem“ konkurentnom tržištu. Tranziciona država se pokazala kao uspešan akter privatizacije i liberalizacije i kao neuspešan akter ekonomskog rasta i razvoja, a time i neuspešan faktor socijalnog razvoja društva. Ekonomski rast i razvoj se meri rastom BDP, a socijalni napredak porastom socijalnog stanja stanovništva. Model podele uloga između države i tržišta svodi se na to da se država u vidu ekonomske politike, koju vodi, kreće u okvirima faktora koji stvara ambijent za delovanje privatne inicijative pre svega krupnog sektora, dok na drugoj strani akteri na tržištu u borbi za generisanje profita treba kao prateći efekat da obezbede ekonomski rast iz koga će posredno proisteći socijalni, odnosno društveni napredak. Ovakva jednodimenzionalna očekivana uzročno posledična veza između tržišta, države i ekonomsko socijalnog napretka, pokazuje se u tranzicionim zemljama kao neuspešna. Naime dolazi do toga da je ekonomski rast veoma skroman, a socijalni „napredak“ iskazan u nezaposlenosti, niskim zaradama, nedostupnosti zadovoljena zdravstvenih i obrazovnih potreba, ima negativne trendove. Navedena podela rada između države i tržišta pogoduje lenjim vladama koje se fokusiraju na privlačenje stranih direktnih investicija i očekivanja da tržište samo po sebi reši ekonomske i socijalne razvojne probleme.

U neoliberalnoj ekonomskoj doktrini slobodno, samoregulišuće tržište uz apsolut privatne svojine i vladavinu prava svedenu na zaštitu svojine ma kako ona bila stečena, zauzimaju centralno mesto. Za predstavnike neoliberalne ekonomske doktrine, vladavina prava je pretpostavka za postojanje sigurnih svojinskih prava, kao ključne pretpostavke za funkcionisanje tržišta kao savršeno efikasnog regulatora i alokatora resursa. Iz te interpretacije tržišta izvlači se zaključak o tržištu kao samonastajućoj moći, kao višoj sili. Zastupnici ovog teorijskog stanovišta razumeju tržište više kao autonomnu, a manje kao društvenu tvorevinu. Teorijski, pa i praktično politički konflikt u vezi sa ulogom države i tržišta u socijalnom i ekonomskom razvoju društva traje i danas. Odnos tržišta i države, i obrnuto uticaj države na tržište predstavlja takođe jedno od

fundamentalnih pitanja za novu ekonomsku politiku. Treba imati u vidu da ukoliko se uvažava istorijska perspektiva paralelnog nastajanja jednog i drugog, država i tržište su društvene tvorevine. Ovaj aksiom trebalo bi da nije sporan ni za klasičnu, odnosno marksističku teorijsku ortodoksiju, ne bi trebao da bude sporan ni za neoliberalnu doktrinu. S obzirom da je to tako, i da istorijska analiza daje potvrdu za to⁶, onda se otvara sledeće pitanje? U kojim i kakvim okolnostima dolazi do dominacije tržišta nad državom, i obrnuto države nad tržištem. Postoje i sekvence uzajamne ravnoteže, ali ta kao dugoročne i stabilne ravnoteže nisu bile dugoročno postojane. Dominacija jednog ili drugog odvijala se i odvija tako da ili je tržište uzimalo državu pod svoju kontrolu ili je pak država uzimala tržište kao svoju sluškinju. Istorija beleži oba odnosa, kao i relativne ravnoteže. Takođe, otvoreno se dodatno pitanje i izazov za nova teorijska razmatranja da utvrde zakonitosti, oblike uticaja, procese, uzroke i posledice, uspehe i neuspehe dominacije tržišta nad državom i obrnuto države nad tržištem. Kao hipoteze nameću se sledeća polazišta: Zašto tržište i pored svoje dominacije nikada nije uspeo da u potpunosti potčini na dug rok državne institucije za sebe i pod sobom? Zašto država nikada čak i u najradikalnijim svojim pojavama centralnog planiranja Sovjetskog saveza, kulturne kineske revolucije ili diktature crvenih Kmera, nije uspeła da ukine tržište? U zavisnosti od istorijskih okolnosti i ideološke i političke dominacija različitih pogleda na arhitekturu društva dominacija države nad tržištem je uz velike društvene troškove, dovela do rešavanja problema zaostalosti u ekonomskom i socijalnom razvoju. Obrnuto, kada se ispoljava dominacija tržišta nad državom i funkcija države stave u službu tržišta i tržišne preraspodele bogatstva, dolazi do ekonomskih i socijalnih kriza. Nadalje, funkcije tržišta i države mogu imati istovremeno i pozitivne i negativne uticaje na ekonomski rast i razvoj. Tržište i država se uzajamno prepliću, ograničavaju, dopunjuju i koriguju u ostvarivanju alokacije resursa, podsticanja razvoja, inovacija.

Po, ne samo ekonomskoj, već i široj, filozofskoj, sociološkoj i pravnoj analizi, jedan od najuglednijih zastupnika teorije neoliberalizma je svakako Fridrih fon Hajek. Njegov neoliberalni pristup u vezi sa funkcijama i ulogom države u ekonomskim aktivnostima, iskazan je sažeto u sledećoj formi: „ ..postoje dobri razlozi zašto treba sumnjati u svako vladino bavljenje ekonomskim stvarima i posebno zašto postoji jaka pretpostavka protiv aktivnog učešća države u ekonomskim poduhvatima.“⁷ Hajek smatra da je petljanje vlada u ime države u ekonomske

---

⁶ Videti pored obilja literature i preglednu istorijsku analizu institucija i ekonomskog razvoja sintezu: Daron Asemoglu i Džejms A. Robinson, *Zašto narodi propadaju, poreklo moći prosperiteta i siromaštva*, Clio, Beograd 2014.

⁷ Hajek Fridrik, 1998, strana 194

aktivnosti posredstvom mera koje vlade kreiraju i donose ili su necelishodne ili su pak takvog karaktera da dovode do toga da će smanjiti efikasnost tržišta, ili da će dovesti dio toga da će usled izostanka uticaja skrivene ruke tržišta, troškovi biti veći od dobiti. Hajekov pristup u vezi sa ekonomskom neefikasnošću države ima svoje empirijsko utemeljenje kako u ranijim, tako i u našim današnjim tranzicionim promašajima. Država se pojavljuje kao instrument u rukama vladajućih političkih grupa koje uz pomoć državnih institucija vrše preraspodelu društvenog bogatstva u svoju korist. Tržište ovde nije faktor koji nagrađuje ili kažnjava učesnike na tržištu, a za posledicu ima uvećavanje ili gubitak bogatstva. Nasuprot tome, politički predstavnici države u državnim preduzećima svojom aktivnošću vrše destrukciju imovine i kapitala tih preduzeća, istovremeno uvećavajući svoje individualne dohodke i bogatstvo. Na drugoj strani, empirijski se može osporiti napred izneta Hajekova tvrdnja. Postoje nesporni istorijski slučajevi kada je „petljanje države“ u ekonomske poslove podstaklo inovacije, investicije, a samim tim i ekonomski rast i razvoj. Posledice takve države intervencije imalo je za rezultat ekonomski rast i razvoj, a samim tim i porast nivoa socijalne ravnoteže u tim društvima. O prednostima i nedostacima uloge države u ekonomskim tokovima i razvoju društva, učešću u svojini, merama ekonomske politike, mogu se izvesti posebne analize. One pokazuju da uloga države može biti ambivalentna, ponekad dominantno pozitivna, ponekad i sa lošim ishodima po ekonomski rast i razvoj. Neoliberalni teorijski koncept *a priori* stoji na stanovištu da je uloga države u neposrednom ekonomskom životu negativna. Kao takva ona sputava slobodu tržišta, a time i sam ekonomski rast i razvoj. U doslednoj interpretaciji ovog pristupa sledi da je ključni uslov za racionalno korišćenje oskudnih resursa konkurencija i privatna svojina. Međutim, sam Hajek, nigde izričito nije tvrdio da je *a priori* privatno vlasništvo i individualna inicijativa u ekonomskim aktivnostima sama po sebi ekonomski celishodna, te da će kao takva uvek ostvariti dobit i neće propasti. Mere koje donosi država, koje se mešaju u ekonomske procese, po Hajeku, mogu biti prihvatljive i to samo one koje su u „skladu sa vladavinom prava“ te da se svaka pojedinačna takva mera mora ispitati sa stanovišta „celishodnosti.“ Dva izraza, odnosno pojma: „vladavina prava“ i „celishodnost“ sa stanovišta uloge i funkcija države u ekonomskim aktivnostima, ekonomskoj politici, pa i sa stanovišta vlasništva države nad preduzećima kod Hajeka nisu jasno definisani.

U razumevanju uloge države Hajek izlaže da: „važna je priroda, a ne obim državnog delovanja“, uloga države treba da bude u funkciji potpomaganja „delotvorne tržišne ekonomije“. Čak i država koja je relativno neaktivna, ali koja „preduzima pogrešne korake, može mnogo više da obogalji snage tržišne ekonomije, od one koja se bavi ekonomskim poslovima, ali se ograničava na

radnje koje pomažu spontanim ekonomskim snagama.”⁸ Pozitivna uloga države dakle, može biti opravdana samo ukoliko ova pomaže „spontanim ekonomskim snagama“. Hajek verovatno nije pretpostavljao takvu ulogu države koja će u ime vladavine prava i nemešanja u idealni tržišni poredak omogućiti koncentraciju bogatstva u ruke malog broja slobodnih ljudi na štetu velikog broja takođe „slobodnih“ ljudi, koji su toliko slobodni da su nezaposleni, zaduženi, na rubu siromaštva, koji su onemogućeni da se leče, obrazuju, imaju povremeno električnu energiju. Hajekovi sledbenici ne samo u Srbiji, mada to izričito ne kažu, podrazumevaju da je to prirodni poredak „slobodnog društva“ i nisu skloni da se bave takvim problemima i njihovim uzrocima, posebno ne takvim pitanjima koja se odnose na mogućnost da slobodno tržište stvara uslove za ispoljavanje socijalnog darvinizma.

Ukoliko se dosledno prati Hajekov pristupa slobodnoj inicijativi i dominaciji individualnih interesa, postavlja se pitanje zašto bi uopšte i trebalo da postoje bilo kakve usluge ili dobra, koje privatni sektor nije spreman da proizvede i ponudi u ime svojih interesa, svoje slobode i težnje za profitom. Slobodno društvu karakteriše to da jedino država ima monopol na prinudu, „a da u svakom drugom pogledu deluje pod istim uslovima kao i svako drugi“, smatra Hajek⁹. Jedna od nužnih funkcija države, po Hajeku, „...je obezbeđivanje pouzdanog i delotvornog novčanog sistema“. Druge, nešto manje značajne funkcije države po Hajeku su: uspostavljanje standarda težina i mera, informacije u vezi sa katastarskim merenjima, upis zemljišta, statistika, podrška obrazovanju. Postoje i druge funkcije države koje su poželjne, i to isključivo ona područja za koje konkurentna preduzeća i preduzetnici zbog ekonomske neisplativosti nisu zainteresovani. U te usluge spadaju pojedine sanitarne i zdravstvene usluge, izgradnja i održavanje puteva, mnoge pogodnosti koje država pruža stanovnicima gradova. To su one usluge koje mogu biti od koristi za šire članove društva. Čim neke usluge nužno ne donose profit preduzetniku koga pokreću njegovi individualni interesi, onda te usluge prelaze u nadležnost države. Oblasti društvene i ekonomske aktivnosti koje donose ili ne donose profit su istorijski promenjiva kategorija. Kada su neprofitne a nužne za društvo, onda mogu i bez efikasnosti biti u nadležnosti države. Kada pak neke od njih postanu profitabilne onda ih treba privatizovati u ime ekonomske efikasnosti i privatnog prisvajanja profita. Navedeno je jedna od bitnih maksima zastupnika neoliberalne doktrine¹⁰. Sledi da ekonomske aktivnosti koje

---

⁸ Ibidem, strana 194

⁹ Na istom mestu strana 195.

¹⁰ U odnosu na vreme kada je Hajek ovo pisao, puno stvari se izmenilo. Zdravstvo je postalo privatizovano, u tranzicionim zemljama se promoviše i sprovodi ekonomska

moгу generisati profit treba da budu u privatnom vlasništvu u cilju zadovoljenja principa o efikasnosti. Obrnuto, tamo gde postoji javni interes, a privatni interes profitno nije zainteresovan, te delatnosti mogu minimalno biti u rukama države. Neoliberalna doktrina strogo insistira na tome da profit treba da pripada samo privatnom, ne i javnom interesu. Sledstveno tome proizilazi i zaključak da svojina nad proizvodnim resursima treba da bude u rukama individualnih, ne i kolektivnih interesa. Argumentacija za takav pristup je da privatni interes i privatna svojina *a priori* su ekonomski efikasnija u odnosu na kolektivne oblike vlasništva. Postoje, međutim uslovi, odnosno istorijske okolnosti kada navedeni aksiom nije održiv. Problem odnosa efikasnosti i socijalnog razvoja društva takođe predstavlja jedno od bitnih pitanja za vođenje ekonomske politike.

Hajek, međutim nije izričit u vezi sa učešćem države u ekonomskom životu. On smatra da je teško obezbediti da državno preduzeće posluje pod istim uslovima kao i privatno. Hajek je smatrao da će državno preduzeće imati prednost državnog monopola. Međutim, ukoliko je uslov ravnopravnog tretmana na tržištu obezbeđen, onda se postojanju državnih preduzeća „ne može prigovoriti“. Hajek s pravom navodi sledeće: „Sve dok vlada koristi ikakvu moć prinude, a posebno njenu moć oporezivanja, da bi pomogla svojim preduzećima, to može uvek njen položaj preduzetnika da pretvori u položaj stvarnog monopoliste.“¹¹ Hajek, za razliku od njegovih današnjih sledbenika u Srbiji, koji odriču postojanje bilo kakvih državnih preduzeća, odnosno zastupaju tezu da sve što je državno treba privatizovati da bi bilo ekonomski efikasnije, te da bi se uspostavio „poredak slobode“, dopušta postojanje državnih preduzeća. On s pravom ističe uslov da državna preduzeća moraju biti u istom položaju konkurencije kao i privatna da nemaju posebne prednosti ili subvencije, a ukoliko ih i imaju da bez obzira na oblast u kojima se preduzeća nalaze, subvencije treba da „budu omogućene i takmičarskim privatnim preduzećima“¹². Hajek ipak postavlja sumnju u mogućnost da država ispuni uslove konkurencije, pa otuda smatra da postoji nespремnost države da uspostavi jednake uslove za sve učesnike na tržištu, pa to po sebi „... značajno osnažuje opštu pretpostavku protiv državnog preduzeća“. Na kraju, Hajek precizno izlaže stav u vezi sa državnim preduzećima na sledeći način: „Ali

---

politika privatizacije gradskih vodovoda, snabdevanja električnom energijom. Pojedine države kao SAD privatizuju deo poslova odbrane, naročito one delove „odbrane“ koje se u ime demokratije sprovode u svetu u pojedinim arapskim, ne islamskim i islamskim zemljama.

¹¹ Na istom mestu strana 196

¹² Na istom mestu strana 196

ono čemu se ovde da prigovoriti, nije državno preduzeće kao takvo, koliko državni monopol.“¹³

O složenim odnosima države i novca, Hajek izlaže sledeće stanovište: “Države su preuzimale mnogo aktivnije učešće u kontroli novca, i to je bilo koliko uzrok toliko i posledica nestabilnosti. Stoga je jedino prirodno da neki ljudi oseće *da bi bilo bolje kad bi vlade bile lišene svog nadzora nad politikom novca*. Ponekad se postavlja pitanje *zašto se ne bismo oslonili na sopstvene snage tržišta da bi smo obezbedili* šta god da je potrebno kao *zadovoljavajuće sredstvo razmene*, kao što to radimo u većini drugih stvari” naša podvlačenja, Hajek, 1998. str. 277). Hajek, smatra da bi državu u liku njene vlade trebalo isključiti iz poslova mešanja u politiku novca, što se može tumačiti kao idealna neoliberalna projekcija da novac treba da bude nešto što je spontano samoniklo, da ostane na tom nivou spontanosti, te da je nepotrebna državna regulativa vezana za emisiju novca. Umesto državne regulative vezane za emisiju novca poželjno bi bilo to da novac nastaje i opstaje na bazi spontane snage tržišta. Država, tržišni odnosi, novac kao i svojinska prava su nastali kroz interakciju odnosa između pojedinaca, odnosno različitih društvenih grupa ili klasa čiji su pojedinci članovi. Kada se pitanje novca razmatra kao tržišni odnos između ljudi koji poseduju različite fizičke stvari, Aristotel je pored fenomenološkog pristupa postavio i danas važno pitanje šta je to jedno (isto) u različitim fizičkim stvarima što ih čini međusobno razmenjivim.¹⁴ Kasnije u upotrebu ulazi metalni novac pravljen od retkih metala sa pečatom društvene zajednice. Države koja je garantovala njen oblik, meru, veličinu, a koji je imao funkciju ne samo sredstva razmene, već i mere vrednosti i blaga. Hajekov ideal samoniklosti i spontanosti snaga tržišta u nastajanju i održanju biti novca teži da se vrati u praistoriju novčanog sistema, koja je mogla poroditi nešto sasvim drugo, da se u sferu novčanog sistema nije umešala vlada. On se kritički odnosi prema bilo kakvoj svesnoj kontroli ekonomskog života, te otuda držeći se dosledno svog pristupa, kada izlaže pitanja novca postavlja sledeće stanovište: „Da se vlasti nisu nikad mešale, možda je mogla da se razvije neka vrsta monetarnog uređenja koja ne bi iziskivala svesnu kontrolu..”(Hajek, 1998 str. 277). Ideal ne mešanja vlasti, odnosno vlada u politiku novca u savremenom svetu se projektuje kroz regulativu vezanu za centralne monetarne vlasti, odnosno „nezavisno“ centralno bankarstvo. Hajek smatra da je nepoželjno to da centralna banka ili vlada „imaju monopol nad izdavanjem svih vrsta novca“, po njemu država ne treba da zabranjuje da se koriste druga sredstva ili roba kao novac, a koje bi imale pravo da izdaju domaće ili strane agencije. Centralno bankarstvo je u biti danas u

¹³ Na istom mestu, strana 196.

¹⁴ Šta je to jedno što čini suštinu razmene 5 ovaca za jednu kuću?

svetu samo formalno nezavisno, a suštinski je pod kontrolom državne moći, manipulacija i prinude koju sprovode vlade. Posebno vlada SAD, zemlje čija valuta, posle drugog svetskog rata, a i danas, ima ulogu svetskog novca, odnosno i rezervne valute. Hajek, uočava jedan od ključnih aspekata protivurečnih odnosa između monetarne i realne sfere ekonomskog života. On navodi da je novac jedna vrsta „labave karike“ u samoregulirajućem tržišnom mehanizmu. Ta „labava karika“, novac može da remetilački utiče na realne ekonomske tokove samoregulacije, odnosno tržišnog prilagođavanja utičući na „pogrešnu usmerenost proizvodnje“. Ključna razlika između robnih i novčanih tokova, po Hajeku, je u tome što *„za razliku od obične robe novac ne služi tako što se troši, nego time što se prodaje dalje,“* (naše podvlačenje). Jednostavnije rečeno uz pretpostavku da se radi o novčanom sistemu zasnovanom na zlatnom standardu, gde je količina novca zavisno promenjiva od novih količina iskopanog zlata i srebra iz novih nalazišta umanjena za fizički izgubljene količine ili za količine upotrebljenog obojenog (žutog) metala za druge industrijske svrhe. Pretpostavimo da je ponuda količine monetarnog zlata (novca) fiksna, te da je količina roba promenjiva nezavisno od količine novca i brzine obrta novca u opticaju¹⁵. Sledi da usled tehnološkog razvoja i efikasnijeg pristupa prirodnim resursima se proizvodi više robe. Nakon toga viškovi proizvedene robe se troše, pod uslovom da kupac ima novca da ih kupi. Kada kupci usled niskih nadnica, nezaposlenosti i „oslobođenosti“ od svojine nad kapitalom, ostanu bez novca, koji za razliku od roba ne podleže finalnoj potrošnji, onda nastaje jedan od mogućih uzroka ekonomskih kriza.

EKONOMSKE NEJEDNAKOSTI U DOHODCIMA I BOGATSTVU

Savremeni kapitalizam zapadno evropskog tipa karakteriše podela ključnih uloga između države i vlasnika kapitala – kapitalista. Preduzetnička igra kapitala se odvija na relativno slobodnom tržištu. U idealnoj podeli uloga između države i tržišta, slobodno tržište obezbeđuje pretpostavke za ispoljavanje individualnih

---

¹⁵ Fridman je u objašnjavanju ekonomske krize iz 1929-33 godine kritikovao vladu što nije pravovremeno povećala ponudu novca. Ovde Fridman upada u protivurečnost sa proklamovanim idealom samoregulisano tržišta. Jer ako je ponuda količine zlatnog novca fiksna, ukoliko se novac u zlatu nalazi u rukama bogatih ljudi-preduzetnika koji zbog rizika nisu spremni da investiraju, onda država da bi povećala ponudu novca može ili da upotrebi svoje ograničene zlatne rezerve, ili da oporezuje bogate i oduzme im na taj način zlato ili pak da odustane od zlatnog standarda i da emituje papirni novac sa iluzijom da takav novac ima potpuno pokriće u zlatu. M.Fridman, *Kapitalizam i sloboda*, Global Book, Novi Sad, 1997.

interesa a time i sposobnosti preduzetnika. Paralelan proces odvija se tako što dolazi do nastajanja i sve veće koncentracije vlasništva nad kapitalom u rukama sve manjeg broja ljudi. Idealni model kapitalističkog tržišta treba da obezbedi ekonomski efikasno, a time i racionalno ponašanje vlasnika nad kapitalom. Tržište treba da bude konkurentno, i uz od strane države zaštitu svojinskih prava, dolazi do optimalne alokaciji raspoloživih resursa. Ekonomska efikasnost nadalje obezbeđuje ukupni društveni napredak kroz inovacije i „kreativnu destrukciju“¹⁶ Podeli uloga između kapitala, države i tržišta uz dominaciju kapitala, je temelj neoliberalne društvene teorije ekonomskog rasta i razvoja. Kao teorijski model, u okviru pretpostavki od kojih polazi, model je konzistentan, sasvim logičan i čini se toliko superioran da mu se ne mogu uputiti kritike. Slobodna konkurencija predstavlja jedan od ključnih kamena temeljaca za empirijski uspeh teorijskog modela. Neoliberalni koncept, posmatran iz empirijskog ugla ima i svoje naličje. Slobodna konkurencija i nesputani interesi pojedinca imaju ograničenje u interesima drugih pojedinaca iz njihovo okruženja, odnosno članova društvene zajednice. U konkurenciji suprotstavljenih interesa nužno nastaju i otvoreni sukobi, ne samo oni posredstvom roba na tržištu, već i oni uz upotrebu državnih institucija u prilog jedne ili druge grupe konkurenata koji se bore za prevlast na domaćem i ili stranom tržištu. Druga ravan konflikta odvija se između vlasnika nad kapitalom na jednoj strani i vlasnika radne sposobnosti ili vlasnika nad ljudskim kapitalom. U ovoj ravni konflikta interesa između rada i kapitala, ili blaže rečeno, „suprotstavljenih nejednakih interesa“, upliće se država ponekad u korist jedne, ponekad u korist druge strane.

Razvoj institucija i konkurencija koji pogoduju razvoju, nema spora¹⁷, za to postoje istorijski dokazi, dovela je do podsticaja i pomaka u ekonomskom razvoju, pre svega podstičući pojedince, ne samo i isključivo kapitaliste, ka tehnološkom napretku, inovacijama, a samim tim ukupnom društvenom razvoju. Konkurencija učesnika na tržištu, ima sklonost, pored pozitivnih dimenzija, teži ka tome da ukloni samu sebe, pretvarajući se u monopol. Učesnici na konkurentskom tržištu teže da poraze druge – konkurente na tom istom tržištu, kroz povećanje efikasnosti i uvođenje inovacija, ali i kroz stvaranje monopola uz pomoć državnih institucija, često kombinujući oba mehanizma. Postoje takođe i istorijski slučajevi

---

¹⁶ Sintagmu kreativna destrukcija je prvi uveo Josef Šumpeter objašnjavajući procese uticaja tehnoloških inovacija na promene društva i razvoj. Videti Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator Zagreb, 1975. godine

¹⁷ Videti detaljnije Daron Asemoglu i Džejms A. Robinson, *Zašto narodi propadaju, poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*, Clio, Beograd, 2014

kada su državne institucije snažno ograničavale nastajanje i razvoj konkurencije i inovacija i na njima zasnovanog tržišta.

Tržište karakteriše i to da u tržišnoj utakmici učesnika nagrađuje dobitnike i kažnjavajući gubitnike generiše nejednakosti. Nejednakosti u bogatstvu i dohocima mogu imati različit nivo od nejednakosti niskog intenziteta do nejednakosti ekstremno visokog intenziteta. Nema dokaza da razvoj tržišta i tržišne ekonomije samo po sebi nužno smanjuje nivo nejednakosti, naprotiv postoje dokazi da nivo nejednakosti ima ciklična kretanja. Rastao je do sredine XX veka a potom je došlo do smanjivanja nivoa nejednakosti u najrazvijenijim zemljama sveta, posle drugog svetskog rata, sve do osamdesetih godina prošlog veka, od kada se opet beleži trend rasta nejednakosti.¹⁸ Zabunu u vezi sa problemom rasta nejednakosti može uvesti to što nivo percepcije nejednakosti zavisi od tehnološkog napretka i porasta ukupnog standarda i socijalne sigurnosti stanovništva. Nivo ne samo ekonomskih već saglasno njima socijalnih nejednakosti se meri nivoom razlika u posedovanju bogatstva i dohodaka, razlikama u pristupu obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, zaštiti dece, mogućnosti nalaženja posla, socijalnoj sigurnosti.

Kapitalistički poredak, zasnovan na svojinskim pravima i tržišnoj konkurenciji ima osobinu da generiše rast nejednakosti i to tako da manjina počinje da poseduje većinu društvenog bogatstva i dohodaka, dok većini stanovništva pripada sve manji deo ukupno raspoloživog bogatstva i dohodaka. Porast ukupnih ekonomskih i socijalnih nejednakosti uz stagnaciju ekonomskog rasta dovodi do smanjivanja investicija, otpuštanja zaposlenih, povećanja nezaposlenosti, a time i do ekonomskih i socijalnih kriza. Ekonomske krize potom prerastaju u socijalne i političke krize u kojima siromašni imaju daleko niži nivo izdržljivosti socijalnih nedaća u odnosu na bogate delove stanovništva. Izlaz iz ekonomskih kriza, istorija je pokazala, realizuje se ili kroz revolucionarne destrukcije postojećih sistema koji su generisali krize, ili kroz intervencije države i podsticanja novih ulaganja, a time i ostvarivanja višeg nivoa razvoja. Nakon početnih rezultata koje daje državna intervencija u savladavanju kriza bitan uslov za dalji napredak su inovacije i novi tehnološki iskoraci u stvaranju bogatstva. Ekonomski život se zapravo odvija u dugim ciklusima uspona i padova, koje istovremeno prate stalne koncentracije bogatstva i povremene njegove redistribucije. Ne retko redistribucija bogatstva i dohodaka sa pojedinaca se vrši u korist države kao posrednika. A zatim u vreme prosperiteta odvija se obrnut proces, distribucije bogatstva sa države na manje grupe pojedinaca, kroz procese direktne ili indirektne privatizacije resursa.

---

¹⁸ Videti Toma Piketi , *Kapital u XXI veku, Akademski knjiga*, Novi Sad 2015.

Postavlja se pitanje da li slobodno tržište samo po sebi uz koncentraciju bogatstva u rukama manjine, po automatizmu obezbeđuje ekonomski rast i razvoj na dug rok. Istorija pokazuje primere u kojima je državna intervencija u svojinska prava, akumulaciju kapitala i investicijama, omogućila brz ekonomski rat i razvoj zemalja koje su bile duboko ekonomski zaostale (Rusija, Singapur, Južna Koreja, Kina). Ono što pri tome valja imati u vidu je to da ni država sama po sebi nije garant ekonomskog uspona i rasta. Država posredstvom intervencija može pozitivno, ali i negativno uticati na ekonomske tokove i razvoj. Da li će uloga države biti pozitivna ili negativna zavisi od toga koje društvene grupe i sa kojih ideoloških pozicija kontrolišu državu, kao i na koji način kreiraju njene institucije. Kako tržište tako i država može imati različitu ulogu, nekad je njena uloga razvojna, a ponekad je ograničavajuća za ekonomski rast i razvoj. Ukoliko se institucije države nađu u ulozi zaštitnika ekstremno parcijalnih ekonomskih interesa užih društvenih grupa, onda je uloga države sa stanovišta ekonomskog rasta i razvoja na dug rok destimulativna. Nasuprot tome, kada je uloga institucija države usmerena ka ostvarivanju interesa širih društvenih grupa, odnosno širih društvenih klasa, tada države ima podsticajnu ulogu za ekonomski rast i razvoj. Saglasno navedenom, naša ključna teza je: da niti su tržište, niti država, sami po sebi *a priori* pozitivni akteri ekonomskog rasta i razvoja. U različitim istorijskim i socijalnim okolnostima oni imaju podsticajne, a u drugim okolnostima ograničavajuće uticaje na ekonomski rast i razvoj.

Ovde ćemo izložiti tezu o jednom od indikatora pozitivne, odnosno negativne uloge tržišta i države u vezi sa ekonomskim rastom, razvojem i nejednakostima. Smatramo da se osnovni indikator iskazuje u stopi nejednakosti u dohodcima i bogatstvu koje se manifestuju unutar datog društva. Stopu nejednakosti definišemo u sledećem opsegu visok nivo nejednakosti unutar datog društva je stanje kada 2% stanovništva poseduje više od 50% društvenog bogatstva; srednji nivo nejednakosti bi bio kada više od 20% stanovništva poseduje manje od 50% društvenog bogatstva. Dok bi nizak nivo nejednakosti bio onaj u kojem 70% stanovništva poseduje minimum 60% društvenog bogatstva.¹⁹ U određivanju ove relativne skale, pošli smo od pretpostavke da nivo bogatstva je u korelaciji sa nivoom dohodaka. Polazimo od pretpostavke da nivo distribucije bogatstva ima

---

¹⁹ Videti, Đinijev koeficijent distribucije nejednakosti, odnosno merenja nejednakosti u raspodeli dohodcima u opsegu od 0. do 1. Pri čemu koeficijent 1. iskazuju apsolutni nivo nejednakosti u dohodcima, a 0. potpunu jednakost u distribuciji dohodaka. Đinijev koeficijent meri nejednakosti u dohodcima ne i nejednakosti u raspolaganju bogatstva, odnosno fiksnih aktiva. Moguće je da postoje odstupanja u nejednakostima merenim posredstvom dohodaka i posredstvom posedovanja fiksnih aktiva.

pozitivnu korelaciju sa nivoom ostvarenih dohodaka i to tako da određeni procenat bogatstva vlasniku daje odgovarajući nivo tekućih dohodaka na godišnjem nivou. Navedena skala ne uključuje posebne grupe stanovništva koje čine deo stanovništva koje poseduje visok nivo ljudskog kapitala, koji generiše visoke dohotke, a koji ne zavisi i nije uključen u skalu materijalnog bogatstva. Neophodno je ovde da definišemo šta podrazumevamo u sadržajnu pojma bogatstvo. Pod bogatstvom podrazumevamo ukupno stvorenu materijalnu i finansijsku aktivu, kao i aktivu koja obuhvata prirodni kapital ili bogatstva, posebne retkosti, umetnička dela, monetarno zlato i slično.

Dohotke definišemo kao prihode koje vlasnici nad bogatstvom kao resursom ostvaruju tokom određenog vremenskog intervala, radi se o prihodima od imovine koju poseduju. S obzirom na to da strukturu bogatstva čini fiksnu aktivu koja donosi prinose (prihode) vlasnicima i koja je u vlasništvu fizičkih lica, a koja obuhvata: građevinske objekte, opremu, prirodne resurse i finansijska sredstva, sledi da su oblici dohodaka po osnovu imovine: profiti, rente, dividende i kamate. Na kraju liste dohodaka ostaju još samo zarade (nadnice) kao dohoci koji se ostvaruju po osnovu korišćenja ljudskog rada kao ekonomskog resursa. Ovde smo isključili dohotke – prihode, koji stiže država od sopstvenog – državnog vlasništva nad resursima, a koji mogu biti takođe pored fiskalnih prihoda i prihodi u obliku renti, dividendi, profita. Problem sa nejednakostima u dohocima nastaje kada dolazi do takve disperzije dohodaka u kojem većina stanovništva učestvuje u dohocima sa manjim procentom u ukupno ostvarenom dohotku datog društva tokom određenog vremenskog horizonta. Skala disperzije dohodaka od rada u Srbiji se u prvoj polovini 2016. godini kreće u opsegu od minimalnih 200 EUR mesečno do maksimalnih 3 do 5 hiljada EUR, koje prima manjina visoko pozicioniranih menadžera u državnom i privatnom sektoru u Srbiji. U disperziji dohodaka od rada, najniže zarade prima preko 50% zaposlenih, dok je prosečna zarada u Srbiji u periodu januar – april 2016. godine iznosila oko 366 EUR.

Posebnu društvenu grupu pogođenu sistemom rastuće nejednakosti predstavljaju penzioneri. Penzije su vrsta solidarne štednja iz prošlosti, po kojoj su prethodne generacije zaposlenih finansirale penzije njima prethodnih generacija, a sadašnje penzionere treba da finansiraju sada zaposleni. Usled opadanja broja zaposlenih i smanjenja realnih zarada, sredstva za isplatu penzija sve više postaju dodatno opterećenje budžeta države. Prosečna penzija u Srbiji je 2001. godine iznosila 74,1% prosečne neto zarade. U 2015. godini prosečna penzija u Srbiji je iznosila 22.747 dinara ili 51,2% prosečne neto plate, koja je u istoj godini iznosila 44.432

dinara. Iskazano u eurima prosečna neto plata u 2015. godini je iznosila oko 366 EUR, a prosečna penzija oko 188 EUR.²⁰

Ovde smo iz analize dohodaka od rada u Srbiji isključili zarade menadžera filijala stranih kompanija u Srbiji, koji zbog specifične strukture i modele isplate dohodaka, segmentirani su: na dohotke (najčešće manje) isplaćene u Srbiji; i dohotke (najčešće veće) isplaćene u inostranstvu; kao i posebne jednokratno na godišnjem nivou isplaćene dohotke koji se dobijaju po osnovu bonusa. Takođe iz analize dohodaka od rada su isključene naknade koje ne kao zvanične zarade već kao posebne naknade, prihode i pokrivanja troškova ostvaruju vlasnici kompanija.

Sasvim kratka interpretacija problema vezanih za nejednakosti u bogatstvu i dohocima relevantna je iz ugla međuzavisnosti veličine dohodovnih prihoda stanovništva i fiskalnih prihoda države. Opadanje dohodovnih prihoda stanovništva, srazmerno utiče na opadanje fiskalnih prihoda države uz pretpostavku o nepromenjenoj poreskoj stopi. Opadanje fiskalnih prihoda utiče na rast budžetskog deficita, a zatim i do rasta javnog duga, usled težnje države da pad poreskih prihoda amortizuje povećanjem zaduživanja. Ključno pitanje je da li negativna spirala smanjivanja dohodaka, a time smanjivanja i poreskih prihoda uz rast zaduživanja države, na dug rok može biti preokrenut uz očekivanje da autonomno samoregulišuće tržište uz privlačenje stranih direktnih investicija se probudi i počne da rešava razvojne, ekonomske i socijalne probleme društva. Ne postoje pouzdani pokazatelji i indikatori koji bi ukazali na to da je preokret moguć u okvirima začaranog kruga smanjivanja dohodaka, rasta nejednakosti u bogatstvu i dohocima.

Privatizacija koja je sprovedena u Srbiji, kao i u svim bivšim socijalističkim zemljama imala je za cilj, da će sa njenim sprovođenjem doći do efikasnijeg korišćenja raspoloživih resursa, a samim tim i do ubrzanog ekonomskog rasta i razvoja. Nisu postojali valjani teorijski dokazi da će se sa potpunom privatizacijom državnog i u Srbiji društvenog sektora, ostvariti proklamovani ekonomski ciljevi. Rezultati privatizacije su takvi da su ukupni prihodi od realizovane privatizacije iznosili oko 2,9 milijarde EUR, da je industrijska proizvodnja u Srbiji svedena na 40% nivoa koji je iznosio 1990. godine, stopa realne nezaposlenosti je veća od 30%, stopa „rizika od siromaštva“ preko 24%, spoljni javni dug je blizu 80% GDP. Rezultat primenjenih modela privatizacije da je uspostavljen ekonomski sistem bez konkurencije bez razvoja i bez „kreativne destrukcije“. Pokazalo se u

---

²⁰ Podaci na bazi saopštenja RZS, 2015

empirijskoj ravni da je privatizacija bila usmerena samo na preraspodela bogatstva i dohodaka bez ekonomskog rasta i razvoja.

SLIKA EMPIRIJSKE RAVNI PREOKRETU OD SOCIJALIZMA U KAPITALIZAM

Promena ekonomskog sistema iz socijalizma u kapitalizam, kao veliki kopernikanski obrt, u prethodnoj Jugoslaviji, samim tim i u Srbiji je započeo 1989. godine, institucionalnim odustajanjem od specifičnog koncepta udruženog rada. Konceptija i empirija udruženog rada nije bila čista forma ortodoksnog državnog socijalizma ni čista forma liberalnog kapitalizma. Sistem se nije temeljio na neposrednoj državnoj svojini i državnoj intervenciji od 60 godina prošlog veka. Temeljio se na konceptu društvene svojine koji je teorijski bio podvrgavan kritici, da se radi o nesvojinskom sistemu. Kao nesvojinski sistem samim tim bio je i ekonomski neefikasan, smatrali su kritičari. Neefikasnost nastaje usled toga što se nije temeljilo na privatnoj svojini. Privatna svojina je u ortodoksiji neoliberalne ekonomske teorije sama po sebi efikasna. Socijalnu efikasnost nisu negirali ni najoštriji kritičari samoupravnog socijalizma. U dinamici funkcionisanja sistema postavljalo se pitanje uspostavljanja ravnoteže između ekonomske i socijalne efikasnosti. Rast socijalna efikasnost kao preraspodele u korist lične i društvene potrošnje može ograničavajuće uticati na akumulaciju i nove investicije. Sistem nije imao razvijen model pune tržišne privrede, ali istovremeno nije isključivao i onemogućavao tržište i konkurenciju društvenih preduzeća na domaćem i stranom tržištu. U narednom periodu, sistem od koga se odustalo devedesetih godina prošlog veka, njegove vrline i mane, uspesi i neuspesi, verovatno će biti podvrgnute objektivnijoj teorijskoj i empirijskoj analizi. Istorijski statistički podaci su nešto što se ne može opovrgavati, a odnose se na ključne pokazatelje ekonomskog i socijalnog razvoja. Srbija je u periodu od 1950. do 1990. godine imala prosečnu stopu ekonomskog rasta od preko 8%. U industrijskom sektoru je imala preko 1 milion zaposlenih. Sistem je imao obeležja pune, ponekad i neproduktivne zaposlenosti. Na temeljima društvene svojine bio je razvijen izuzetno snažan sistem zdravstvene i socijalne zaštite i besplatnog obrazovanja. „Besplatno“ obrazovanja i zdravstvene zaštite, finansirani su iz poreskih prihoda koje su objedinjavale institucije centralne i lokalne države²¹. Kritičari sistema se nisu bavili socijalnim aspektima društvene ravnoteže i sigurnosti, oni su se fokusirali su neefikasnost upotrebe resursa, nedovoljnu ulogu i uticaj tržišta te neefikasnost kolektivne svojine kojom se upravlja kao „alajbegovom slamom“.

²¹ Videti, *Jugoslavija 1945-1985, statistički prikaz*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1986.

Nakon skoro dve i po decenije reformi u Srbiji, uglavnom je dovršen proces privatizacije, a ekonomski i socijalni najavljivani pozitivni efekti tog procesa nisu ostvareni. Izvršena je preraspodela društvenog bogatstva, bez razvoja. U čemu je problem ostaje pitanje za dalju teorijsku raspravu između zastupnika i kritičara neoliberalne doktrine.

Jedini „pozitivan“ efekat od sprovedene privatizacije društvenog i državnog kapitala može se iskazati u prihodima države nastale od transfera te svojine. Korist je bila jednokratna i trajala je sukcesivno nešto više od četrnaest godina. Njeni rezultati su sledeći: za period 2002 godine do aprila 2016. godina. U navedenom periodu prodato je domaćim i stranim investitorima ukupno 2.414 preduzeća od toga na tenderima 81 a na aukcijama 1.515, na tržištu kapitala 778 preduzeća. Od prodaje kroz privatizaciju preduzeća u navedenom periodu država je ostvarila prihod od 2.653,8 miliona evra²². Skroman prihod od velike rasprodaje. Koji su dodatni rezultati zabeleženi kao posledica velikog zaokreta? Rezultati su: visok nivo nezaposlenosti, stopa realne nezaposlenosti oko 30%, industrijska proizvodnja u 2015. godini je na nivou one iz 1960. godine, odnosno svega 40% one koja je bila ostvarena u predtranzicionoj 1990. godini. Spoljni dug prelazi 80% BDP, a stopa „rizika od siromaštva“ je oko 24%. Rezultati su u negativnom smislu impresivni. Utemeljen odgovor na pitanje zašto su rezultati i ekonomski i socijalno loši, nemamo ni od ekonomske nauke niti, od nosilaca odluka ekonomske politike.

Vredi se podsetiti ovde na neke od ključnih makroekonomskih pokazatelja Srbije u poslednjih 15 godina.

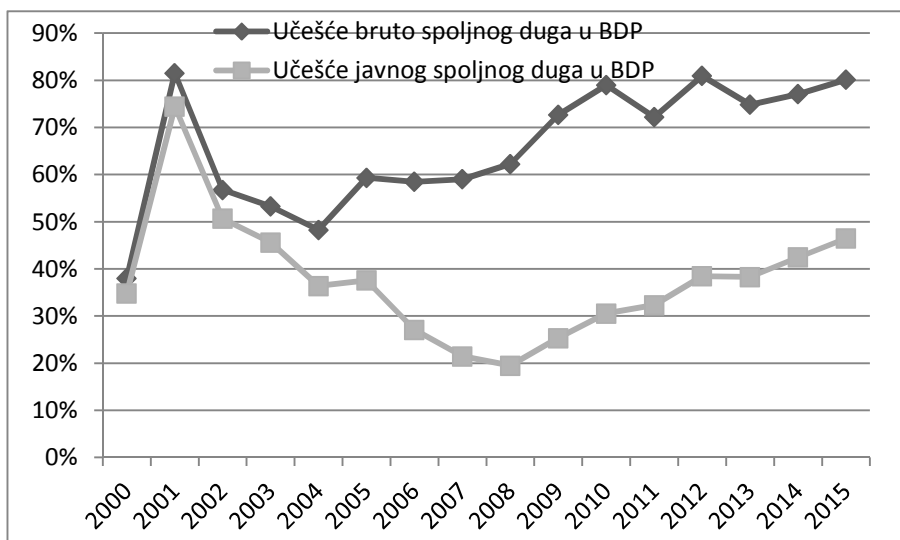
Bruto društveni proizvod je u periodu 2000 – 2015. godina, iskazan u euru porastao sa 27,3 milijarde iz 2000. godine na 32,9 milijardi eura u 2016. godini. Kumulativni rast BDP za period od 15 godina iznosi svega 20,51% ili preračunat prosečno na ukupan posmatrani period, rast je iznosio, skromnih 1,37% prosečno godišnje. Bruto spoljni dug koji uključuje zbir javnog i privatnog spoljnog duga je 2000. godine iznosio svega 38,02% BDP, da bi u 2015. godini iznosio 26,4 milijarde eura ili 80,14% BDP.²³ Ukupan spoljni dug samo javnog sektora se u posmatranom periodu povećao sa 9,5 milijardi eura iz 2000. godine na 15,3 milijarde eura ili za 5,8 milijardi eura, odnosno došlo je do povećanja za 61%. Do ekspanzije rasta spoljnog duga je došlo posle 2005. godine, a dinamičan trend njegovog rasta je zabeležen u narednim godinama.

---

²² *Bilten Javnih finansija*, Ministarstvo finansija, april 2016, strana 11

²³ Videti, Mihajlo Đukić, Videti, *External debt sustainability in the EU and the neighbouring countries*, Faculty of Economics Technilal University, Kosice, Slovakia, 2016.

Grafikon 1. Učešće bruto i javnog duga u BDP

Izvor: Đukić 2016

U tradicionalnoj interpretaciji stanje jedne ekonomije meri se i stanjem, odnosno kretanja njene industrijske proizvodnje, kao i upoređivanjem odnosa između uvoza i izvoza roba, kao i stanjem deficita, odnosno suficita u robnoj razmeni sa inostranstvom.

Podaci izneti u Tabeli 2 pokazuju izuzetno skromne rezultate. Stopa rasta industrijske proizvodnje je niska i pored stalne kampanje ekonomske politike usmerene na privlačenje stranih direktnih investicija. U periodu 2001-2015. godina, prosečan rast industrijske proizvodnje je iznosio 0,81%. Samo u 2009. godini industrijska proizvodnja je zabeležila pad od 12,6%. Dok je deficit u robnoj razmeni sa inostranstvom hronična boljka srpske privrede. Deficit od 2,8 milijardi eura iz 2001. godine rastao je do 8,8 milijardi iz 2008. godine da bi se nakon tog perioda ustalio na opseg 4,3 do 5,9 milijardi eura.

Tabela 1. Dinamika promena javnog duga i % njegovog učešća u BDP Srbije za period 2000-2015 godina

Stavke/ Godine	Podaci su u milionima EUR															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
BDP	27.357	13.805	17.100	18.738	19.967	21.103	24.435	29.452	33.705	30.655	29.766	33.424	31.683	34.263	33.319	32.908
Strane direktne investicije mili. eur		184,1	499,6	1.194,5	773,8	1.250,4	3.322,6	2.528,2	2.485,7	2.067,8	1.133,4	3.319,6	752,8	1.298,1	1.236,3	1.803,8
Bruto spoljni dug	10.401	11.255	9.702	9.979	9.634	12.520	14.291	17.382	20.982	22.272	23.509	24.123	25.645	25.644	25.679	26.374
Spoljni dug privatnog sektora	877	979	1.038	1.428	2.371	4.591	7.670	11.066	14.416	14.506	14.415	13.323	13.460	12.525	11.534	11.078
Spoljni dug javnog sektora	9.525	10.275	8.663	8.550	7.263	7.929	6.621	6.316	6.565	7.767	9.094	10.800	12.185	13.120	14.145	15.296
Učešće bruto spoljnog duga u BDP (%)	38,02	81,52	56,73	53,25	48,25	59,33	58,48	59,02	62,25	72,66	78,98	72,17	80,94	74,85	77,07	80,14

Izvor: NBS i RZS

Tabela 2. Kretanje industrijske proizvodnje i deficita u robnoj razmeni sa inostranstvom u Srbiji za period 2001-2015. godina

Stavke/ Godine	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Industrijska proizvodnja (%)	0,1	1,8	-2,8	6,6	0,6	4,2	4,1	1,4	-12,6	1,2	2,5	-2,2	5,5	-6,5	8,3
Poljoprivreda fizički obim (%)	18,6	-3,4	-7,2	19,5	-5,0	-1,3	-1,3	14,3	1,3	0,6	0,9	-17,7	21,7	2,1	-8,0
Izvoz robe u mil. eur	1.922,2	2.201,7	2.441,3	2.831,6	3.603,3	5.102,5	6.432,2	7.428,8	5.961,3	7.393,4	8.441,4	8.738,9	10.996,7	11.158,5	12.028,4
Uvoz robe u mil. eur	4.759,2	5.956,8	6.585,5	8.620,7	8.343,2	10.460,7	13.808,4	16.283,0	11.327,0	12.423,5	14.250,0	14.716,7	15.469,0	15.496,6	16.392,8
Deficit robne razmene u mil. eur	-2.837,0	-3.755,1	-4.144,2	-5.789,1	-4.739,9	-5.358,2	-7.376,2	-8.854,2	-5.365,7	-5.030,1	-5.808,6	-5.977,8	-4.472,3	-4.338,1	-4.364,4

Izvor: RZS i Ministarstvo finansija RS

Uz nezaposlene, penzioneri u Srbiji predstavljaju socijalno izuzetno ugroženu brojnu društvenu grupu. Broj penzionera je skoro jednak ukupnom broju zaposlenih u Srbiji, jer na jednog penzionera dolazi 1,09 zaposlenih.

Tabela 3. Broj korisnika penzija i prosečan iznos penzije septembar 2016. godine

Vrsta penzije	Broj korisnika	Prosečan iznos penzije	Učešće prosečne penzije u prosečnoj zaradi bez poreza i doprinosa 46.558 din
Starosne	1.065.655	25.153	54,0%
Invalidske	305.227	22.654	48,7%
Porodične	355.583	19.074	41,0%
Ukupno	1.726.465	23.459	50,04%

Izvor podataka: Statistički mesečni bilten, Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, Beograd, novembar 2016

Od 10.000 do 20.000 dinara penzije prima ukupno 766.964 penzionera ili 44,5% svih penzionera, kada se ovom broju dodaju penzioneri koji imaju penzije u iznosu 30.000 dinara, onda se dobija sledeća struktura siromaštva penzionera u Srbiji. Ukupno 1.277.720 penzionera ili 74,01% penzionera zapravo ima penzije manje od 240 eura.

Tabela 4. Kretanje zaposlenosti, neto zarada i penzija u Srbiji za period 2001-2015. godina

Stavke/Godine	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Broj zaposlenih prosek u 000	2.258,0	2.208,0	2.169,0	2.167,0	2.171,0	2.115,0	2.085,0	2.082,0	1.985,0	1.901,0	1.866,0	1.866,0	1.865,0	1.845,0	1.883,0
Stopa nezaposlenosti u (%)				18,5	20,8	20,9	18,1	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9	22,1	19,2	17,7
Neto zarade prosek u dinarima	6.078	9.208	11.500	14.108	17.443	21.707	27.759	32.746	31.733	34.142	37.976	41.377	43.932	44.530	44.432
Realna stopa rasta zarada u (%)	16,5	29,9	13,6	10,1	6,4	11,4	19,5	3,9	0,2	0,7	0,2	1,1	-1,5	-1,5	-2,1
Prosečne penzije u dinarima	4.505	6.134	7.393	8.725	10.568	12.151	13.612	17.660	19.788	19.890	21.285	22.450	23.378	23.553	22.747
Realna stopa rasta penzija u (%)	17,9	16,8	9,7	5,9	4,2	2,9	4,7	14,3	3,3	-5,9	-3,6	-2,2	-3,4	-2,1	-5,2
Procenat penzija u odnosu na zarade	74,1	66,6	64,3	61,8	60,6	56,0	49,0	53,9	62,4	58,3	56,0	54,3	53,2	52,9	51,2

Izvor: RZS i Ministarstvo finansija RS

Stanje ekonomije jedne zemlje meri se, takođe, kretanjima promena u broju zaposlenih u dužem vremenskom intervalu. Relevantni su indikatori, da li broj zaposlenih stagnira, da li se povećava ili smanjuje. Posmatrajući kretanje broja zaposlenih u Srbiji, ne ulazeći u krajnje nepovoljnu strukturu, gde je sve marginalnije učešće proizvodnih radnika, u 2001. godini je bilo zaposleno ukupno 2 miliona i 258 hiljada stanovnika. Ispod dva miliona zaposlenih je zabeleženo u periodu od 2009. godine, pa sve zaključno sa 2015. godinom, kada je ukupan broj zaposlenih bio 1 milion i 883 hiljade. Prema u Tabeli 3. prezentiranim podacima, broj zaposlenih u posmatranom periodu, je smanjen za 375 hiljada lica. Uz negativan priraštaj stanovništva u Srbiji, navedeni broj izgubljenih radnih mesta je izuzetno visok. Kada dalje uporedimo prezentirane podatke o broju zaposlenih, onda statistika kretanja stope nezaposlenosti deluje nelogično. Stopa nezaposlenosti je imala trend tako da se od 2004. godine povećavala sa 18,5% do 23,9% u 2012. godini i 22,1% u 2013 godini. Sledi najednom obrt, tako da se iznenada smanjila u 2014. godini na 19,2% i još na 17,7% u 2015. godini. Statistički zabeležen rast stope nezaposlenosti u periodu do 2012. godine posledica je zatvaranja preduzeća, otpuštanja radnika nakon njihove privatizacije. Rast nezaposlenosti je posledica nedostatka investicija u nove kapacitete, što bi vodilo novoj zaposlenosti. Međutim, ne postoji logično objašnjenje promena u stopama zaposlenosti posle 2013. godine. Pozitivan efekat, moguće da se ispoljio delimično usled povećane kontrole zaposlenih u sivom sektoru. Međutim, pomenute mere ekonomske politike nisu mogle dovesti do značajnog pada statistički iskazanih stopa nezaposlenosti u kratkom vremenskom intervalu. Prateći kretanje ovih stopa u periodu nakon 2013. godine, stiče se utisak da je u Srbiji došlo ili do oporavka ukupnog ekonomskog sistema, odnosno do realnog sektora privrede ili do primene „kreativne“ statistike u metodologiji evidentiranja nezaposlenih. Kreativne promene u statističkim metodama nastaju i tako da se pod zaposlenim podrazumevaju i ona lica koja tokom godine rade bar i jedan dan.

Važan indikator stanja jedne ekonomije se iskazuje kako u visini realnih zarada, tako i u dinamici njihovog realnog rasta u dužem vremenskom periodu. Realne zarade u Srbiji su imale dinamičan rast od 2001. godine do zaključno sa 2007. godinom. Navedeni period su izvršeni značajniji transferi vezani za prodaju društvenog i državnog kapitala. Po okončanju tog perioda dolazi vreme sučeljavanja sa realnošću. Posle ispoljavanja ekonomske krize od 2008. godine, stope rasta zarada su izuzetno niske. Od 2013. godine, usled primenjenih mera štednje i fiskalne konsolidacije dolazi do realnog opadanja neto zarada. Navedeni trend se, samo još drastičnije, odrazio na kretanje realnih stopa rasta, odnosno pada penzija. Prosečne realne penzije su u 2001. godini iznosile 74,1% realnih zarada, da bi na kraju posmatranog perioda u 2015. godini skliznule na svega

51,2% zarada, a u 2016 godini nastavile sa daljim padom. Pad realnih penzija je započeo od 2010. godine i beleži negativan trend u celom posmatranom periodu. Prosečna penzija u Srbiji pre četrnaest godina u 2002. godini je iznosila 99,72 eura, a prosečna plata 149,69 eura. U 2015. godini prosečna penzija je iznosila 187 eura, a prosečna plata 365 eura. Srednji kurs eura na kraju 2002. godine je iznosio 61,5152 dinara, a na kraju 2015. godine 121,6251 dinara. Dinar je u navedenom periodu, u odnosu na euro, izgubio vrednost od preko 97,97%.

Skroman ekonomski rast i održavanje visokog nivoa nezaposlenosti i razvoja na bazi privlačenja stranih direktnih investicija uz subvencije i niske zarade kao komparativnu prednost Srbije se pokazuje kao neuspešna ekonomska politika. U periodu od 2001-do zaključno sa 2015. godinom u Srbiju je priteklo ukupno 23 milijarde i 851 milion eura, direktnih stranih investicija, a razvojni rezultati su izuzetno skromni, videti Tabelu 1. Izazov je za modeliranje rezultata koji bi to bio optimalan nivo stranih direktnih investicija da bi Srbija u narednoj deceniji zabeležila prosečan rast BDP od na primer 5%?. Nekada je Srbija imala prosečan rast od 8,7% iz perioda 1960-1980. godina prošlog veka, kada nije imala tako snažan podsticaj stranih investicija a ni kredita. Izazov je i pitanje da li se razvoj jedne zemlje može temeljiti na privlačenju stranih investicija? Hipotetički odgovor može biti negativan.

ZAKLJUČAK

Problemi ekonomskog i društvenog razvoja Srbije imaju svoj empirijski i teorijski izraz. Empirijski problemi se iskazuju u hladnim statističkim podacima o stopama nezaposlenosti, stopama ekonomskog rasta, stopama siromaštva, stopama budžetskog deficita, nivou ukupnih i stranih direktnih investicija, nivou prosečnih zarada i penzija. Iza ovih empirijskih pokazatelja stoji, odnosno iza pokazatelja, stoji kreirana i sprovedena ekonomska politika u poslednjih deceniju, a iza same ekonomske politike u njenoj osnovi stoji ekonomska doktrina neoliberalizma sa doktrinarnim polazištima u koje se ne sumnja: svemoćno samoregulišuće tržište, deregulacija, liberalizacija i privatizacija. Kontinuitet ekonomske politike koja se u Srbiji vodi poslednjih petnaest godina ne pruža ohrabrujuće signale da može doći do bitnijeg preokreta u ekonomskim i socijalnim tokovima. Uspešnost mera ekonomske politike iskazana kroz smanjivanje budžetskog deficita na teret smanjivanja socijalnih izdataka i održavanja niskog nivoa penzija, i zarada, bez stvarnog rasta investicija u realni sektora ekonomije i zarada je uspešnost na kratak rok.

ZAHVALNICA

Ovaj rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) i 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU), finansiranih od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

LITERATURA

- [1] Ana Veselinović, (2013), *Kriza, odgovori, levica*, prilozi za jedan kritički diskurs, Izdavač Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd.
- [2] *Bilten Javnih finansija*, (2016), Ministarstvo finansija.
- [3] Božo Drašković, (2010), *Kraj privatizacije i posledice po ekonomski razvoj u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
- [4] Božo Drašković, (2014), *Slom industrijskog sektora u Srbiji, postoje li šanse za reindustrijalizaciju*, u Zborniku radova *Deindustrijalizacija u Srbiji, Mogućnost revitalizacije industrijskog sektora*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
- [5] Božo Drašković, (2015), *Muke u vezi sa neoliberalnom doktrinom, doktrinarna pitanja i stvarnost*, Časopis, Ekonomske ideje i praksa, br. 16-17, CID, Ekonomski fakultet Beograd.
- [6] Božo Drašković, Vesna Aleksić, Jelena Minović, (2014), *Problemi deindustrijalizacije u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka Beograd.
- [7] Branko Milanović, (2012), *Bogataši i siromasi, kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*, Službeni glasnik, Beograd.
- [8] Daron Asemoglu i Džejms A. Robinson, (2014), *Zašto narodi propadaju, poreklo moći prosperiteta i siromaštva*, Clio, Beograd.
- [9] Džozef E, Šiglic, (2012), *Protivurečnosti globalizacije*, SBM-x Beograd.
- [10] Friedrich. A Hayek, (1998), *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad.
- [11] Friedrich. A Hayek, (1999), *Kontrarevolucija nauke, Istraživanja o zloupotrebi razuma*, CID, Podgorica.
- [12] Ha Džun Čang, (2013), *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu*, Mali Vrt, Beograd.
- [13] Joseph A. Schumpeter, (1975), *Povijest ekonomske analize*, Informator Zagreb.
- [14] *Jugoslavija 1945-1985* (1986), *statistički prikaz*, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- [15] Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek, (1997), *O slobodnom tržištu*, Mate, Zagreb.

-
- [16] Ljubomir Madžar, (2012), Antiliberalizam u 22 slike, JP „Službeni glasnik“, Beograd.
- [17] Mihajlo Đukić, (2016), *External debt sustainability in the EU and the neighbouring countries*, Faculty of Ekonomik Technikal University, Kosice, Slovakia.
- [18] Milton Fridman (1997), Kapital i sloboda, Global Book, Novi Sad.
- [19] Milton&Rose Fridman, (1996), Sloboda izbora, Lični stav, Global Book, Novi Sad.
- [20] Robert Lukas, The Industrial Revolution: Past and Present, (2003), Annual Report Essay, Federal reserve Bank of Minneapolis.
- [21] Toma Piketi (2015), *Kapital u XXI veku, Akademska knjiga*, Novi Sad 2015.
- [22] Vilfredo Pareto (1971), *Manual of Political Economy*, New York, Augustus M Kelley.